

Kaleta, Andrzej

"Sposób życia" jako kategoria nauk społecznych : przegląd problematyki i próba odniesienia do socjologicznych badań nad młodzieżą

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 5 (145), 89-100

1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

*Zakład Socjologii
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika*

Andrzej Kaleta

„SPOSÓB ŻYCIA” JAKO KATEGORIA NAUK SPOŁECZNYCH

(Przegląd problematyki i próba odniesienia do socjologicznych badań nad młodzieżą)

UWAGI WSTĘPNE

Dokładne rozpoznanie czynników wpływających na aktualny i projektowany kształt egzystencji jednostki ma niebagatelne znaczenie dla efektywności społecznego procesu wychowania. Syndrom zjawisk z tym związanych jest bowiem głównie wynikiem oddziaływań i wpływów społeczeństwa. Jak w zwierciadle odbija się w nich wiele rysów i pęknięć życia publicznego, spaczeń w rozwoju ekonomicznym oraz niekonsekwencji ideologicznych i etycznych. Diagnozując czynniki odpowiadające za taki, a nie inny, kształt egzystencji jednostki stosunkowo łatwo w związku z tym wskazać także na większość blasków i cieni w systemie wychowania, negatywów i pozytywów instytucji wychowawczych, działających w społeczeństwie i z rekomendacji społecznej, skorygować niestuczne założenia i mechanizmy wychowania oraz wzmocnić i upowszechnić to, co w wychowaniu pożądane, co prowadzi do harmonizacji rozwoju społeczeństwa i osobowości jednostki.

W swoich dotychczasowych studiach nad czynnikami wytyczającymi bieg i charakter życia ludzkiego oraz to życie wartościującymi posługiwałem się głównie kategorią pojęciową „jakość życia”, odnosząc ją do względnie zintegrowanych zespołów wartości egzystencjalnych — wyznaczanych subiektywnie (na podstawie indywidualnych odczuć i wyborów jednostek) lub obiektywnie (na podstawie mniej i bardziej arbitralnych rozstrzygnięć polityków czy uczonych) — określających, jakim człowiek chciałby być oraz jakim powinien być¹. Zastosowanie tak rozumianej „jakości życia”

¹ Kategorii pojęciowej „jakość życia” poświęcony jest mój artykuł *Jakość życia jako kategoria socjologii humanistycznej*, AUNC, Socjologia wychowania 4, Toruń 1982, s. 93.

w badaniach empirycznych, którymi wstępnie objęto środowiska wiejskie, przyniosło zupełnie zadowalające rezultaty, jeśli chodzi o możliwości analizy i opisu wartości egzystencjalnych konkretnych jednostek ludzkich (młodzież) lub grup społecznych (młoda rodzina). Wykazało ono jednak także, że posługiwanie się wyłącznie tą kategorią pojęciową ogranicza możliwości interpretacji genetycznych, to znaczy wyjaśniania społecznych, ekonomicznych i kulturowych uwarunkowań dostrzeżonych procesów i zjawisk. Zarówno charakter tych uwarunkowań, które rzutowały na sposoby precyzowania „jakości życia” w środowiskach już zbadanych, jak i podstawowe znaczenie możliwości dokonywania w miarę pełnych interpretacji genetycznych, dla powodzenia całości prowadzonych badań, skłoniły mnie do poszukiwania dodatkowej kategorii pojęciowej, która zastosowana równolegle z kategorią „jakość życia” obejmowałaby również najważniejsze przejawy działalności życiowej ludzi, rzutujące bezpośrednio lub pośrednio na ich postawy i wartości egzystencjalne. Kategorią tą może być — jak sądzę, a co postaram się pokazać — pojęcie „sposobu życia”.

Celem opracowania, które prezentuję, jest szersze zanalizowanie tego pojęcia — krytyczne przedstawienie dotychczasowych prób jego definiowania i operacjonalizowania oraz głównych procedur weryfikacji empirycznej, a także zasygnalizowanie propozycji wykorzystania „sposobu życia” w badaniach nad problematyką postaw i wartości egzystencjalnych młodzieży.

POJĘCIE „SPOSOBU ŻYCIA”

Pierwsze próby naukowego definiowania pojęcia „sposób życia” pojawiły się w naukach społecznych stosunkowo niedawno. Zapoczątkowali je w latach sześćdziesiątych ekonomiści i stytyści społeczni, w rozważaniach nad tak zwanymi minimami socjalnymi, a w latach siedemdziesiątych dołączyli do nich socjologowie i politycy społeczni, próbujący określić determinanty codziennych zachowań jednostek i grup społecznych.

Sam termin „sposób życia” jest oczywiście starszy niż jego pierwsze definicje i występuje już od bardzo dawna w języku potocznym, w literaturze, publicystyce i w opracowaniach naukowych z dziedziny ekonomii politycznej, antropologii kulturalnej, filozofii, socjologii, psychologii i innych. Posługiwali się nim, na przykład, K. Marks i F. Engels, nie próbując jednakże dokładniej go sprecyzować i określić na czym polega jego swoistość oraz czym różni się on od innych terminów używanych zamiennie, takich jak: „tryb życia”, „warunki życia” czy „sposób zaspokajania potrzeb”.

Chociaż próby zdefiniowania tej kategorii pojęciowej opierają się na

wspólnym przekonaniu — dla większości badaczy tej problematyki — że „sposób życia” powinien obejmować możliwie najszerszy zespół ludzkich zachowań, wynikających ze względnie stałych dla dużych zbiorowości (warstwa, klasa, naród) warunków życia, to jednak nie udało się wypracować do tej pory jakichś jednolitych stanowisk w tej kwestii. Istniejące definicje daje się zaklasyfikować do co najmniej trzech, a nawet czterech zróżnicowanych grup, przy czym klasyfikacja taka nie posiada cechy rozłączności.

Za podstawę klasyfikacyjną dla pierwszej grupy definicji „sposobu życia” możemy przyjąć zakres zjawisk, które tym pojęciem obejmujemy. Wychodząc z takiego punktu widzenia przywykło się wyróżniać wąskie i szerokie ujęcia „sposobu życia”². Wąskie rozumienia ograniczają się zazwyczaj do przedstawiania różnorodnych form działalności ludzi, bez zwracania uwagi na ekonomiczne, geograficzne i społeczne warunki, w których ta działalność występuje. Szerokie rozumienia „sposobu życia” akcentują obie te sprawy³.

Drugą grupę definicji „sposobu życia” należałoby wyróżnić ze względu na dominujące w nich sfery działalności człowieka, stanowiące główny przedmiot zainteresowania badaczy. Przyjęcie tego typu perspektywy upoważnia do podziału występujących tu definicji na wieloaspektowe, jednoaspektowe — ekonomiczne i jednoaspektowe — osobowościowe. W definicjach wieloaspektowych bierze się pod uwagę możliwie wszystkie sfery działalności życiowej ludzi, obejmuje się tym pojęciem całokształt zachowań jednostek i grup społecznych związanych nie tylko z zaspokajaniem potrzeb materialnych, ale także z aspiracjami, motywami, systemami wartości i uznawanymi orientacjami życiowymi. W zakres tak rozumianego „sposobu życia” wchodzi również warunki, w jakich odbywa się działalność ludzi oraz efekty tej działalności, w postaci ocen satysfakcji życiowej⁴. Definicje jednoaspektowe akcentują tylko jedną ze sfer działalności życiowej ludzi — najczęściej ekonomiczną i wówczas kategorią „sposobu życia” określamy materialne warunki i możliwości zaspokajania

² Z podziałem takim mamy do czynienia między innymi we wprowadzeniu do pracy *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*, red. A. Siciński, Warszawa 1978, s. 9.

³ Zob. m.in.: A. P. Butienko, *K voprosu o socialističeskom obrazie žizni*, Komunist, 1976, nr 1; J. N. Bestużev-Lada, *Prognozirovanie obraza žizni (nie-kotorye metodologičeskie problemy)*, Socjologičeskie Issledovanija, 1974, nr 2; O. Hoppe, *Styl życia w socjalizmie i kapitalizmie*, Problemy Pokoju i Socjalizmu, 1976, nr 1.

⁴ M.in.: G. E. Glezerman, *Lenin i formirovanie socialističeskogo obraza žizni*, Komunist, 1974, nr 1; M. Fritzhand, *Socjalistyczny sposób życia jako problem teoretyczny*, Nowe Drogi, 1975, nr 5, s. 93—94; S. Widerszpil, *Sposób życia jako kategoria materializmu historycznego*, Warszawa 1977 (materiał powfelony), s. 23—24.

i rozwoju potrzeb osobników ludzkich⁵; lub osobowościową, utożsamianą z psychologicznymi determinantami zachowania, zinternalizowanymi w postaci obyczaju, zwyczaju, norm współżycia czy nastawień psychospołecznych⁶.

Za trzecie kryterium podziału definicji „sposobu życia” można przyjąć rodzaj uwarunkowań, które wyznaczają zachowania człowieka. Przyjmując, że zachowania jednostek są determinowane czynnikami zależnymi od nich (subiektywnymi) i zupełnie lub w dużej mierze od nich niezależnymi (obiektywnymi), daje się wyróżnić subiektywistyczne i obiektywistyczne podejścia do kwestii definiowania „sposobu życia”. Definicje obiektywistyczne będą akcentowały te aspekty zachowań, które są niejako wymuszone i którym człowiek, chcąc nie chcąc, musi się poddać⁷. Definicje drugiego rodzaju obejmują wyłącznie subiektywne strony zachowania ludzi, w tym przede wszystkim swoiste potrzeby, zainteresowania, funkcjonujące w sferze osobowości systemy wartości oraz zespoły motywacyjne⁸.

Oprócz wymienionych istnieje jeszcze jeden sposób definiowania pojęcia „sposób życia”, zbliżony rozległością problematyki oraz zakresem znaczeniowym do kategorii typu „formacja społeczno-ekonomiczna”, „stosunki społeczne” czy „warunki życia społecznego”. Tendencje takie od czasu do czasu pojawiają się w socjologii radzieckiej, ale ogromne trudności, na jakie napotyka operacjonalizacja tak szerokich pojęć oraz ich zastosowanie w badaniach empirycznych, powodują, że są one mocno krytykowane i nie znajdują szerszego uznania.

Przedstawione próby definiowania kategorii „sposób życia” mają zróżnicowaną wartość naukową. Niektóre z nich charakteryzują się wieloma poważnymi zaletami, otwierającymi zupełnie nowe możliwości empirycznego spenetrowania mało dotąd zbadanych dziedzin aktywności egzystencjalnej jednostek. Wśród nich z pewnością należałoby umieścić te sposoby definiowania tego pojęcia, w których dominują tendencje do opisu działalności życiowej ludzi nie tylko poprzez pryzmat ich warunków ekonomicznych i socjalnych, ale także do ujmowania jednostki jako konkretnej osobowości oraz członka wielu różnorodnych grup społecznych, od rodziny począwszy a na cywilizacji skończywszy.

⁵ Zob. m.in.: S. T. Strumilin, E. Pisarenko, *Socjalističeskij obraz žizni — metodologia issledovania*, Voprosy Filosofii, 1974, nr 2, s. 30.

⁶ Zob. m.in.: M. Michalik, *Aksjologiczne założenia socjalistycznego sposobu życia*, [w:] *Jakość pracy i warunków życia*, Warszawa 1976, s. 170.

⁷ Zob. m.in.: B. Gałęski, *Styl życia i jakość życia — próba systematyzacji pojęć*, Studia Socjologiczne, 1977, nr 1, s. 31—50; A. Wojciechowska i in., *Styl życia — problematyka teoretyczna i badawcza*, Studia Socjologiczne, 1977, nr 1, s. 51—80.

⁸ V. J. Tolstych, *Moda za i protiv*, Moskva 1973, s. 21.

Wiele z zaprezentowanych ujęć obarczonych jest także dosyć istotnymi ograniczeniami utrudniającymi ich praktyczne zastosowanie. Najważniejsze i w pewnym sensie najogólniejsze z nich — nie jestem w stanie, w tym krótkim szkicu, zbliżyć się nawet do wyczerpania tego zagadnienia, chociażby i z tego względu, że wymagałoby to osobnej krytycznej analizy każdej z zarysowanych koncepcji — wynikają z ich nazbyt szerokiego lub nazbyt wąskiego zakresu znaczeniowego. Zbyt szeroko definiowana kategoria „sposobu życia” wchłania także inne terminy pochodne — „jakość życia”, „poziom życia”, „styl życia” — współokreślające analizowaną problematykę, powoduje kłopoty z jej operacjonalizacją. Definicje zbyt wąskie nie spełniają wymogów tak zwanego podejścia całościowego, zakładającego zintegrowanie w jednym badaniu nie tylko punktów widzenia różnych dyscyplin naukowych, ale także jednoczesne penetrowanie wielu sfer aktywności życiowej ludzi.

Dla wyjaśnienia sytuacji konieczne wydaje się wytyczenie wyraźnej granicy między tymi różnymi kategoriami, w tym szczególnie między najbardziej mnie interesującymi kategoriami „sposobu życia” i „jakości życia”.

„SPOSÓB ŻYCIA” A „JAKOŚĆ ŻYCIA”

Za podstawowe kryterium rozdzielające obie kategorie należałoby przyjąć — jak sądzę — charakter uwarunkowań określających przebieg aktywności życiowej człowieka.

Operując pojęciem „sposobu życia” mielibyśmy na uwadze przede wszystkim odzwierciedlenie najważniejszych przejawów działalności życiowej jednostki oraz postrzeganie tej działalności w ramach określonego, historycznie ukształtowanego modelu stosunków społecznych. Tak określone pojęcie „sposobu życia” łączy jak gdyby pewne momenty ujęć wieloaspektowych (wielość płaszczyzn określających działania życiowe) z nurtem subiektywistyczno-objektywistycznym (działania życiowe w części zależą od jednostki, w części są od niej niezależne, ale istnieją obiektywnie), obejmując między innymi:

- sferę pracy (np. rodzaj zatrudnienia, zarobki, czas pracy, stopień wysiłku fizycznego i psychicznego wkładany w pracę, stopień jej szkodliwości dla zdrowia, możliwości awansu zawodowego, stosunki między ludźmi w procesie pracy, dojazd do pracy, możliwość zmiany pracy itp.);

- sferę życia rodzinnego w postaci materialnych, kulturalnych i psychicznych czynników funkcjonowania rodziny (np. podział obowiązków, poziom dochodów, wielkość i charakter rodziny, warunki mieszkaniowe, poziom i jakość wyżywienia, stosunki małżeńskie, wychowanie dzieci itp.);

- sferę rekreacji, wypoczynku oraz samopoczucie fizyczne i psychiczne

ne (np. ilość czasu wolnego, zajęcia czasu wolnego, rozrywki, sposób spędzania świąt i dni wolnych od pracy, stan zdrowia, sprawność fizyczna, kontakty z innymi ludźmi, samopoczucie itd.);

— warunki środowiska zamieszkania (np. warunki klimatyczne, sanitarne, stan infrastruktury społecznej, porządek publiczny, zaopatrzenie sklepów, komunikacja, stosunki z sąsiadami itp.);

— bezpieczeństwo socjalne (np. korzystanie ze świadczeń socjalnych, korzystanie z opieki lekarskiej, możliwości kształcenia, ubezpieczenia społeczne, ustawodawstwo socjalne, prawa i obowiązki pracownika itp.);

— sprawiedliwość społeczną i funkcjonowanie demokracji socjalistycznej (np. równość wobec prawa, równość praw i obowiązków, przywileje, ruchliwość i mobilność społeczna itd.);

— sytuację międzynarodową oraz politykę zagraniczną Polski (np. bezpieczeństwo kraju, możliwość wojny, sytuację międzynarodową i jej wpływ na warunki życia jednostki itp.).

O ile „sposób życia” — jak z tego widać — stanowi pewnego rodzaju syntetyczny obraz przebiegu życia jednostki, będąc w związku z tym kategorią obiektywną, o tyle pojęcie „jakości życia” odzwierciedla zjawiska ze sfery świadomości społecznej człowieka i jest kategorią subiektywną. Najkrócej mówiąc obejmuje ona te potrzeby jednostki, które ta uważa za najistotniejsze dla swego życia (wartości egzystencjalne) oraz opinie jednostki na temat poziomu zaspokajania tych potrzeb. „Jakość życia” jest kategorią jak gdyby podwójnie subiektywną, gdyż subiektywny jest sam fakt uznania pewnej grupy potrzeb za wartości egzystencjalne, z drugiej strony zaś, także indywidualnie kształtują się oceny stopnia ich realizacji. Treść „jakości życia” podlega oczywiście modyfikacjom wraz ze zmianami w świadomości jednostki, te zaś zależą w decydującej mierze od tego zakresu jej aktywności egzystencjalnej, który określiliśmy mianem „sposobu życia”.

WYBRANE PROCEDURY BADAŃ NAD „SPOSOBEM ŻYCIA”

Z dostępnych mi materiałów źródłowych wynika, że większość dotychczasowych badań nad zagadnieniami „sposobu życia” prowadzono w ramach dwóch procedur⁹ badawczych — procedury, którą nazywam kom-

⁹ Pojęciem procedury posługuję się w znaczeniu zaproponowanym przez A. Kamińskiego w artykule *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, [w:] *Metodologia pedagogiki społecznej*, red. R. Wroczyński, T. Pilch, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1974, s. 55.

pilacyjną, oraz procedury, którą określe umownie jako celowa lustracja empiryczna.

Procedura kompilacyjna¹⁰ — stosunkowo często reprezentowana w literaturze przedmiotu — występuje zarówno w socjologii, jak i w ekonomii czy polityce społecznej, a sprowadza się — najogólniej mówiąc — do analizy danych dokumentacyjnych przygotowanych dla najróżnorodniejszych celów, nie związanych jednakże intencjonalnie z potrzebami badań nad „sposobem życia”. Źródłem tego typu danych są najczęściej oficjalne statystyki urzędowe i instytucji państwowych, a także, choć w mniejszym stopniu, dane z publikacji naukowych, z prasy, z sondaży opinii publicznej oraz materiały autobiograficzne. W praktyce badawczej mamy do czynienia z dwoma wariantami tej procedury — wskaźnikowym i opisowym.

Wariant wskaźnikowy polega na wykorzystywaniu najróżnorodniejszych danych liczbowych, obrazujących najogólniej rozumiane warunki życia ludzi. W pierwszej fazie takich badań, wykorzystując najróżnorodniejsze techniki analizy statystycznej i matematycznej, przygotowuje się tak zwane dane pierwotne, będące sprowadzeniem danych dokumentacyjnych do wspólnego mianownika, do postaci bezmianowych lub jednomianowych indeksów liczbowych — zunifikowanych reprezentantów materiału wyjściowego. W drugiej fazie dane pierwotne, również przy wykorzystaniu technik analizy matematycznej, rachunku prawdopodobieństwa i technik statystycznych, przetwarza się w tak zwane syntetyczne i agregatowe wskaźniki „sposobu życia”, będące zunifikowanym obrazem całego szeregu pojęć ogólnych, związanych z tą problematyką (np. zamożności, czasu wolnego, poziomu wykształcenia, warunków mieszkaniowych itd.) lub tak zwane kompleksowe rachunki ekonomiczne, będące z kolei odzwierciedleniem omawianych zjawisk w makroskali społecznej. Trzecia faza wskaźnikowego wariantu procedury kompilacyjnej — stosunkowo mało rozpowszechniona — jest etapem budowania ogólnych socjologicznych modeli „sposobu życia”. Stanowią je układy lub systemy szeregów syntetycznych i agregatowych wskaźników, shierarchizowane i powiązane strukturalnie tak, aby wyjaśniały przebieg bardziej skomplikowanych zjawisk i procesów. Upraszczając całe zagadnienie można powiedzieć, że są one matematyczno-statystycznym obrazem takich zjawisk socjologicznych i socjopsychologicznych jak na przykład: bezpieczeństwo socjalne, ruchliwość społeczna, dostęp do kultury i oświaty itp.

Opisywany niżej wariant procedury kompilacyjnej nie zyskał — w dostęp-

¹⁰ Przykłady zastosowania tej procedury znajdujemy między innymi w pracach: M. Rakowski, *Wycena dobrobytu społecznego ludności Polski w latach 1970—1973*, Warszawa 1974; *System of Social Demographic Statistics (SSDS) — Draft Guidelines on Social Indicators*, Genewa 1974.

nej mi literaturze — tak szerokiego uznania jak wariant wskaźnikowy, chociaż u jego podstaw leży ta sama zasada — to znaczy wykorzystywanie do badań materiału już istniejącego, zebranego w ramach różnych przedsięwzięć nie związanych intencjonalnie z problematyką „sposobu życia”. Określa go jednak także kilka cech zupełnie nowych, nie występujących poprzednio. Inny jest przede wszystkim rodzaj wykorzystywanego materiału. O ile w wariancie poprzednim zdecydowanie dominowały materiały sprawozdawcze i z roczników statystycznych, to w wariancie opisowym zdecydowanie przeważają materiały zebrane do celów naukowych, w postaci wyników badań ankietowych, studiów monograficznych czy materiałów autobiograficznych. Oba warianty różni także sposób prezentacji danych. W przypadku wariantu wskaźnikowego były to przede wszystkim rzędy i szeregi danych liczbowych, tabele statystyczne, a nawet wzory algebraiczne. Tutaj natomiast przeważają opisowe konstrukcje typologiczne, stanowiące charakterystykę poszczególnych sfer aktywności osobników ludzkich, klas i warstw społecznych oraz innych mikro-i makrostruktur społecznych. Różni je wreszcie sposób opracowywania wykorzystywanego materiału empirycznego. Pomija się bowiem analizy danych ilościowych na rzecz jakościowej charakterystyki zagadnień stanowiących przedmiot rozważań, a jeśli nawet dane ilościowe występują, to są one zawsze podporządkowane potrzebom ujęć jakościowych. W opisowym wariancie procedury kompilacyjnej nie poddaje się także danych wyjściowych jakimkolwiek procesom standaryzacji, przekładania z jednego systemu pojęciowego w drugi, próbując poddać je raczej łącznej interpretacji, scalając na podstawie przyjętych założeń teoretycznych wiele informacji o różnej „wadze”, zakresie tematycznym czy poznawczym, w jeden w miarę spójny obraz „sposobu życia”.

Celowa lustracja empiryczna, w odróżnieniu od procedury kompilacyjnej, polega na gromadzeniu i analizowaniu danych dotyczących „sposobu życia”, uzyskiwanych na drodze bezpośrednich lub pośrednich kontaktów badaczy z respondentami¹¹. Najczęściej stosowanym sposobem zbierania materiałów jest wywiad kwestionariuszowy, prowadzony przez specjalnie przygotowanych ankietatorów, na reprezentatywnych populacjach. Inną bardzo popularną techniką badawczą stanowi ankietą, rozsyłana pocztą lub drukowana w prasie. Rzadziej wykorzystuje się techniki obserwacji jawnej, ukrytej bądź uczestniczącej oraz możliwości, jakie stwarzają dokumenty osobiste (dzienniki, pamiętniki, zapiski), wykonane specjalnie dla badań. Opracowywanie zebranego materiału nie odbiega

¹¹ Zob. m.in.: J. P. Hultman, J. N. Liner, *Les indicateurs economiques et sociaux peurentils mesurer la qualite de la vie*, Les Problemes Economiques, 1978, nr 1564; A. Wojciechowska, *Położenie materialne i uczestnictwo w kulturze a struktura społeczna*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1977.

w zasadzie od sposobów charakterystycznych dla procedur kompilacyjnych. I tu i tam szerokie zastosowanie znajdują zarówno ilościowe jak i jakościowe metody opisu, z tym, że w procedurze drugiego rodzaju bardzo często próbuje się je harmonijnie łączyć.

Scharakteryzowane procedury stosuje się także kombinacyjnie. W opisach „sposobu życia” wykorzystuje się wówczas zarówno materiały zebrane dla innych celów, ale obrazujące w mniejszym lub większym stopniu badane zagadnienia, jak i dane pozyskane w trakcie specjalnie prowadzonych badań empirycznych. Przynosi to zazwyczaj bardzo interesujące wyniki, pod warunkiem wzajemnej komplementarności oraz harmonijnego scalenia obu rodzajów danych.

Zaprezentowane rozważania stanowią — jak sądzę — właściwy punkt odniesienia dla empirycznych weryfikacji „sposobu życia”, w ujęciu zaproponowanym we wcześniejszych fragmentach tej pracy. Nie oznacza to oczywiście pełnej i jednoznacznej akceptacji zasygnalizowanych sposobów postępowania badawczego, które budzą wiele poważnych zastrzeżeń, dotyczących chociażby kwestii wtórności wykorzystywanych materiałów czy standardowości i powierzchowności stosowanych technik badawczych, w problematyce tak niestandardowej i nieszablonowej. Zastrzeżenia te potwierdzają zresztą wyniki dotychczas wykonywanych badań nad „sposobem życia”, nie odbiegające daleko od analiz prezentowanych w podręcznikach ekonomii czy statystyki społecznej lub analiz ośrodków badania opinii publicznej. Mówi o tym także wielu badaczy, stwierdzając, że dane, które uzyskali, nie mogą być brane za wyniki końcowe lub ostateczne, ale raczej za wstępne przymiarki dla dalszych studiów, podejmowanych już na podstawie zmodyfikowanych założeń teoretycznych oraz procedur badawczych.

W pełni identyfikując się z takimi stanowiskami, sądzę jednocześnie, że modyfikacje, o których tu mowa, winny przede wszystkim dotyczyć pogłębiania humanistycznych i całościowych ujęć problematyki „sposobu życia”, co w wymiarze procedur badawczych oznaczać będzie:

- oparcie empirycznych badań nad tymi zagadnieniami przede wszystkim na metodach umożliwiających celowe i problemowe gromadzenie materiałów, uzyskiwanych głównie z bezpośrednich kontaktów badacza z respondentami;

- wykorzystywanie w większej mierze „jakościowych” technik zbierania materiałów (obserwacja uczestnicząca, autoobserwacja, wywiad niestandardyzowany, analiza dokumentów osobistych);

- stosownie przede wszystkim pytań otwartych i możliwie szerokich, nie sugerujących z góry szczegółowych treści w wypowiedziach respondentów, w razie konieczności posłużenia się techniką wywiadu i ankiety;

- podjęcie pilnych prac nad nowymi metodami i technikami empi-

rycznych analiz problematyki „sposobu życia”, opartych na zastosowaniu nowoczesnych narzędzi badawczych (np. urządzeń magnetofonowych i magnetowidowych);

— harmonijne łączenie w fazie opracowywania zebranych materiałów empirycznych różnych sposobów analizy, podporządkowanych jednak wymogom analiz jakościowych.

„SPOSÓB ŻYCIA” W SOCJOLOGICZNYCH BADANIACH NAD MŁODZIEŻĄ

W swoich dotychczasowych rozważaniach koncentrowałem się głównie na najbardziej ogólnych propozycjach empirycznego zweryfikowania kategorii „sposób życia”. Do rozpatrzenia kwestii bardziej szczegółowych nieodzownym wydaje się być uwzględnienie charakteru badań, w których prezentowana kategoria pojęciowa miałaby znaleźć zastosowanie. Ponieważ obiektem moich zainteresowań badawczych — jak już sygnalizowałem — jest młoda generacja Polaków, uzasadnione będzie dokonanie pewnych modyfikacji w treściach analizowanej kategorii, pod kątem przedmiotu badania.

Wybór młodzieży jako przedmiotu prowadzonych analiz nie wymaga — jak sądzę — szerszego uzasadniania. Młodzież z jednej strony stanowi bowiem główny obiekt oddziaływań systemu wychowania, a jej orientacje życiowe są doskonałym probierzem jego możliwości i ograniczeń. Z drugiej strony stanowi ona istotny czynnik zmian społecznych (młodzież przyszłością narodu), stąd charakteryzowanie właściwych jej orientacji egzystencjalnych może nam sporo powiedzieć o przyszłych kierunkach rozwoju życia społecznego oraz wyposażać w niezbędne przesłanki do ich ewentualnej korekty, między innymi poprzez system wychowania.

Pożądane natomiast jest dokonanie niezbędnej precyzacji niektórych ogólnych treści wchodzących zarówno w zakres kategorii „sposób życia” jak i podstawowych reguł metodologicznych, poprzez dostosowanie ich do specyfiki społecznych warunków życia młodej generacji.

Charakter procesów i zjawisk mających być przedmiotem badania — „jakość życia” i jej społeczne uwarunkowania — wymusza koncentrację zainteresowań na tych rocznikach młodzieży, które osiągnęły określony stopień dojrzałości i samodzielności społecznej, umożliwiający im względną niezawisłość w decyzjach życiowych, w kreowaniu „sposobu życia”. Warunek ten spełnia przede wszystkim młodzież pracująca oraz w mniejszym stopniu młodzież studencka — kryterium to w całej rozciągłości stosuje się także w odniesieniu do młodej rodziny. Specyfika życiowa wymienionych grup młodzieży wyznacza zarazem główne kierunki modyfikacji zasadniczych płaszczyzn analizy „sposobu życia”, wprowadzając doń

zupełnie nowe elementy, bądź powodując przesunięcie akcentów w strukturach już zastanych. Przykładem tego typu operacji może być konieczność wyeksponowania problemu mieszkaniowego w ramach płaszczyzny „warunki życia rodzinnego” czy możliwości awansu zawodowego w ramach płaszczyzny „warunki pracy”.

Z drugiej strony charakteryzowanie warunków życia młodzieży wymaga także silniejszego odwoływania się do przyszłości, antycypowania zachowań życiowych. „Sposób życia” człowieka dorosłego, dojrzałego, znającego swe możliwości i dostrzegającego bariery i ograniczenia, jest bowiem prawie zawsze czymś już ukształtowanym, czymś co w zasadniczych zarysach zostało względnie trwale określone, czymś co raczej ulega doskonaleniu niż budowaniu od podstaw. „Sposób życia” młodego człowieka to proces otwarty i niedokończony, polegający w dużej mierze na poszukiwaniu zasadniczych dróg życiowych opartych na różnorodnych doświadczeniach i wzorach. Nie muszę dodawać, że powinno to znaleźć swoje odzwierciedlenie zarówno w fazie konstruowania narzędzi badawczych jak i prowadzenia badań.

THE „WAY OF LIFE” AS A CATEGORY OF SOCIAL SCIENCES (PROBLEMS’ REVIEW AND AN ATTEMPT OF REFERENCE TO SOCIOLOGICAL STUDIES OVER THE YOUTH)

Summary

First attempts of scientific definition of the term „way of life” appeared in social sciences not long ago and based on common opinion of scientists that this term should contain possibly widest ensemble of human behaviours, resulting from relatively constant life conditions in big communities (class, nation). Among many hitherto existing ways of defining this national category the most interesting seem to be those with dominating tendencies toward description of peoples life activity, not only through a prism of their economical and social conditions but also toward treating the individual as a real personality and as a member of many various social groups, starting with a family and ending with civilization. With such definition attempts however he danger of accepting too wide or too narrow range of meaning of the term „way of life” is connected. Too wide definition of the „way of life” category soaks in also other derived terms, in it first of all the term „quality of life”, determining the problem causes operationalizational troubles. Too narrow definition does not fulfill conditions of so called total approach, assuming the integration in one direction of not only different sciences points of view but also simultaneous penetration into many spheres of people’s life activity.

Limiting of mentioned dangers requires a demarcation of distinct border between „way of life” and „quality of life” categories. For a fundamental criterion of division one should accept — as I suppose — character of conditions determining course of man’s life activity. Operating the term „way of life” we would pay attention first of

all to reflexion of the most important aspects of man or family life activity and perceiving those conditions according to determined, historically established model of social relations. It would contain among the others a sphere of work, family life, recreation and resting, conditions of residence environment, safety, social justice and performing socialistic democracy, international situation and Polish foreign policy. As the „way of life” is a certain kind of synthetic image of individual life course, being in this connection an objective category, so the term „quality of life” shows phenomena coming from a sphere of mans's social consciousness and is a subjective category. Shortly speaking, it contains those individual needs which are admitted by individual as the most important for his/her life (existential values) and individual's opinions on the subject of the level of satisfying those needs.

From source material follows that the majority of previous studies on the problems of „way of life” were carried out within two searching procedures — compilation procedure, lies in gathering the data concerning the „way of life”, dure resolves itself to an analysis of specification data, not connected however intentionally with the needs of studies on „way of life”. The sources of these type of data are usually formal statistics of offices and state institutions and also although in a lower degree — data from scientific publications, the press, public opinion polls, autobiographical material. Intentional empirical inspection unlike compilation procedure, lies in gathering the data concerning the „way of life”, obtained from direct and indirect scientists' contacts with the respondents (questionnaire inquiry, poll, observation, analysis of personal papers).

Presented procedures are in my opinion a proper point of reference for empirical verifications of the „way of life”, though it seems necessary to make some modifications, which on methodological plane should concern the increased knowledge of humanistic and total formulations of the „way of life” problems and adaptation of some essences connected with it to specificity of social life conditions of young generation — a subject of intended empirical studies.